
Retorika mindenkinek

Adamikné Jászó Anna: *Retorikai kisszótár*. Interkulturális Kutatások Kft. Budapest. 2020. ISBN 978-615-00-7900-4

Gulyás Márk

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola

Az IKU-Tár sorozat 2015-ben indult, és immáron a 13. kötet kiadására került sor. A kötet Adamikné Jászó Anna professor emerita munkája, a címe Retorikai kisszótár, és az Interkulturális Kutatások Kft. kiadónál jelent meg. A sorozat szerkesztője Balázs Géza egyetemi tanár, a kiadás támogatói pedig az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.

A szerző a kötetet négy részre osztja. A 7. oldalon *Előszóval* kezd, amelyből az olvasó megtudhatja, hogy a Retorikai kisszótár a korábban, 2019-ben megjelent Stilisztikai kisszótár párja. Ebből arra enged következtetni, hogy a retorika és stilisztika elválaszthatatlan egymástól. A gondolkodási műveletek és a stilisztikai eszközök kapcsolatban vannak egymással, pontosabban fogalmazva: számos stíluseszköznek megvan a gondolkodási háttere, azaz a retorikai toposzokon alapulnak bizonyos stíluseszközök. Erre a kapcsolatra utalunk, úgyhogy az alapvető stilisztikai terminusok ebben a szótárban is szerepelnek.

Adamikné Jászó Anna a szónok fő feladatairól is ír: „Először meg kell határozni a tételét, össze kell gyűjtenie anyagát és érvelési technikáit: ez a feltalálás (*inventio*) folyamata. Második lépésként fel kell építenie mondanivalóját, ez a szerkesztés (*dispositio*). Harmadjára szavakba kell öntenie mondanivalóját, ez a kifejezés (*elocutio*, stílus). Azután meg kell terveznie az előadásmódot (*pronuntiatio*). Végül meg kell tanulnia mondandóját, ez az emlékezetbe vésés (*memoria*). Ebből a folyamatból a Stilisztikai kisszótár kiemelte az elocutiót, mivel itt sok fogalmat kellett bemutatni, mindig idézetekkel illusztrálva.”

A szerző szerint a Retorikai kisszótár célja nem az, hogy alapos tudást biztosítson a retorika után érdeklődőknek, hanem hogy gyors tájékoztatást és könnyű eligazodást adjon a retorikával kapcsolatos fogalmak között.

A kötet második fejezete a *Szótári rész* (9–87. o.) Adamikné Jászó Anna közel 78 oldalon gyűjtötte össze a retorikával kapcsolatos fogalmakat, összesen 249 szócikket jegyez le. Az erről szóló szócikkben a retorika meghatározásáról is szó esik: Gorgiasz definícióját idézi Platón munkájából: „a lelkek irányítása beszédek révén”. Arisztotelész szerint: „Fogadjuk el, hogy a

retorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit.” Quintilianus meghatározása: „a retorika a jó beszéd tudománya” (a jó mind erkölcsi, mind szakmai vonatkozásban értendő).

A retorika és a poétika a kezdetektől összefonódott, ennek következtében kialakult a retorika tágabb meghatározása. Richard Whately (Rhetoric, 1828): „A retorika a prózai műfajok elmélete”. Ez a tág meghatározás uralkodott a 19. sz. második felének hazai retorikáiban. Ma a következő meghatározást adjuk meg: „A retorika görög eredetű szó, jelentése szónoklattan. Szűkebb meghatározása szerint a jó beszéd tudománya, tágabb meghatározása szerint a prózai műfajok elmélete” (Quintilianus és Whately alapján).

A szerző a retorika történeti szempontjából vizsgálja a beszédrészek felosztását is. Hat kötelező beszédrészt határoz meg: 1. bevezetés (*exordium*), 2. elbeszélés (*narratio*), 3. tétel (*propositio*) és a tétel felosztása (*partitio*), 4. bizonyítás (*argumentatio*), 5. cáfolás (*confutatio*), 6. befejezés (*conclusio, peroratio*). Quintilianus ehhez még egy esetleges hetedik beszédrészt csatolt, ez a kitérés (*digressio*). Arisztotelész szerint két elmaradhatatlan beszédrész van: ez a tétel és bizonyítása, a többi a körülményektől függően elmaradhat, s beszédbeli helyük is megváltozhat. Az első retorikában a szicíliai Korax (Kr. e. 467 táján, műve nem maradt fenn, későbbi retorikák utalásaiból ismerjük) három beszédrészt különböztetett meg, ezek: bevezetés, tárgyalás, befejezés (ez a felosztás azóta is hagyományozódik az iskolában).

Az Arisztotelész által az érvelés egyik alapjának tekintett enthüméma meghatározásával is foglalkozik a szótár: görög *en + thümo* 'ami a gondolatban van'. Az enthüméma retorikai szillogizmus. Formai szempontból: a szillogizmus rövidített formája; tartalmi szempontból: olyan szillogizmus, amelynek a nagypremisszája nem cáfolhatatlan, de nagy a valószínűsége:

Minden athéni szeret vitatkozni.

Szókratész athéni.

Tehát Szókratész szeret vitatkozni.

A nagypremissza cáfolható – biztosan van olyan athéni, aki nem szeret vitatkozni –, de az állításnak nagy a valószínűsége, elfogadjuk. A mindennapi élet érvelései ilyen vitatható állításokból indulnak ki; ha cáfolhatatlan a nagypremissza, akkor nincs is vita.

A csonka vagy kihagyásos (elliptikus) enthüméma is gyakori az érvelésben, például *Szókratész halandó, mert ember*. Hozzágondoljuk a nagypremisszát: Igen, hiszen minden ember halandó. A csonka enthüméma hatásos az érvelésben, mert együttgondolkodásra készíti a hallgatóságot. Valószínű, hogy a hallgatóság ugyanezt gondolja, mint a szónok, de ez nem biztos. Arisztotelész a *Rétorikában* leírja az enthüméma mindkét típusát. A mai pragmatikában a ki nem mondott állításokat *implikációnak* nevezik. Toposz: 'hely' görög *toposz, topoi*, latin *locus, loci*: azok a helyek, ahonnan érveket vehetünk → érvforrások, általános érvforrások, → érvelési közhelyek.

A toposzok rendszere az erősebbektől a gyengébbek felé haladva: 1. Definícióból származó érvek: definíció, felosztás, osztályozás/kategorizálás; részekre osztás. 2. Összehasonlításból származó érvek: hasonlóságok, különbségek, fokozatok. Ide tartoznak még a kvázi-logikai érvek. 3. Viszonyokból származó érvek: ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás. 4. Körülményekből vett érvek: a lehetséges és a lehetetlen, múltbeli és jövőbeli tények, személyekből vett érvek, dolgokból vett érvek, a valóság szerkezetén alapuló érvek

A definíció a legerősebb érv, a jó definíciót ugyanis nehéz cáfolni. Cicero szerint minden beszédet definícióval kell elkezdni, hogy világos legyen, miről is lesz szó. A vita elején mindig meg kell határozni a vita tárgyát. Azt a definíciót, melyben a vitázó felek megegyeznek, *stipulatív definíciónak* nevezük. A tudományos művekben, a jogi érvelésben fontos a precíz definíció; a gyakorlati vagy valószínűségi érvelésben el lehet térni a szabályos definíciótól. A retorikai meghatározás szabadabb, teljesebb, ékeesebb (Szvorényi József megfogalmazása, *Ékesszólástan*, 1851). Szabadabb, mert a szónok célját szolgálja; teljesebb, mert sokszor részletező leírássá vagy körülírássá változik; ékeesebb, mert alakzatok és szóképek épülhetnek bele. A retorikai meghatározás *szónoki meghatározás* néven szerepel a gondolatalakzatok között.

Megdöbbentő a felismerés, hogy a szerző a retorika kezdetektől egészen napjainkig tartó fejlődését tárja észrevétlenül elénk. Pedig egy szótárt olvasunk.

Adamikné Jászó Anna a kötetben nemcsak retorikai és stilisztikai terminusokat ad meg, hanem a retorikai elemzés módszereit és menetét is: I. a klasszikus megoldás követése, II. a 20. századi eljárások alkalmazása, III. a két lehetőség kombinációja, vagyis az új módszerek beépítése a klasszikus modellbe. A szerző számára ez utóbbi tűnik a leginkább célszerűnek.

A legegyszerűbb megoldás a retorika rendszerét követő elemzés: 1. a retorikai szituáció megállapítása; 2. a műfaj (beszédfaj) megállapítása, a retorikai szituáció és az ügyállás függvényében; 3. a szerkezet (diszpozíció) elemzése; 4. annak megállapítása, hogy logikai és/vagy érzelmi dominanciájú az érvelés: logosz és/vagy éthosz, pathosz; 5. a gondolatmenet induktív és/vagy deduktív voltának megállapítása; 6. külső és/vagy belső érvek alkalmazása; 7. a toposzok vagy az általános érvforrások alkalmazása (meghatározás, összehasonlítás, viszonyok, körülmények); 8. a speciális érvforrások alkalmazása: a beszédfajták érvei; 9. annak megállapítása, hogy van-e a szövegben érvelési hiba vagy manipuláció; 10. a stílusnemek és a stílusérnyek szerinti elemzés; a stílusérnyek kapcsán a stílus eszközök és funkcióik elemzése; 11. az előadásmód elemzése: hangzó szöveg esetén beszéd és testbeszéd; leírt szöveg esetében az interpunkció, a grafémaalakzatok és a tipográfia funkciójának elemzése. 12. a hallgatóságra tett hatás és a szónok éthosza.

A szótár harmadik fejezete a *Retorikai publikációk* címet viseli. A fejezet célja egyrészt, hogy segítsen a retorika iránt érdeklődőknek, másrészt tájékoztatni szeretne a közvéleményt az 1999-ben indult Kossuth-szónokverseny előadói és felkészítő tanárai körében folyó retorikai kutatásról. A fejezet

az utóbbi két évtized hazai publikációira összpontosít, azonban a legfontosabb régebbi és kortárs külföldi szakirodalomról is lehet benne tájékozódni. A publikációkat hét csoportba sorolja:

1. Klasszikusok magyarul. Az iskolázott emberek évszázadokon át tudtak görögül és latinul, eredetiben olvasták a klasszikusokat, még a reformkori nemzedék is. A helyzet megváltozott, ezért szükségessé vált a fordítások elkészítése. Ezt a nagy munkát Adamik Tamás, az ELTE Latin Tanszékének volt vezetője kezdte el, majd tanítványai segítségével folytatta.

2. Latin nyelvű hazai retorikáink. A protestantizmus jelentkezése után, a hitviták korában nagyon sok retorika született Európa-szerte. 1612-ben jelent meg első latin nyelvű retorikánk Pécseli Király Imre tollából. Elkészült az 1639. évi javított és bővített kiadásának magyar fordítása; jó volna, ha kézbe vehetnénk többi latin nyelvű retorikánk magyar fordítását (nem sok van, felsorolásuk megtalálható az Osirisnál megjelent 2004-es Retorikában). A reformkorban még használták őket, minden bizonnyal hatottak a korabeli irodalmi művekre is, de ez ma még feltáratlan területnek számít.

3. Külföldi retorikák fordításai. Itt olyan művek szerepelnek, amelyeket sokat és eredményesen használtak a retorika tanításában – ezért készült el a magyar nyelvű fordításuk is. Chaïm Perelman közismert állandó jelzője: a huszadik század Arisztotelésze. Ő a retorika újkori megújítója, asszisztensével Lucie Olbrechts-Tytecával 1958-ban publikálta *La Nouvelle Rhétorique*, azaz Új retorika c. művét, amely valóban az új és egyetlen igazán új retorika. Ennek az alapműnek rövid változata *A retorika birodalma*, amelyet az 1977-ben megjelent francia eredetiből fordított le Major Hajnalka. Egy következő munka, Edward Corbett amerikai retorikus műve egy elemzésgyűjtemény előszava. Ötvözi a retorikát és a poétikát, s pragmatikai kritikának nevezi a retorikát, mivel a hallgatóságra irányul. Szó esik Martha Cooperről is, aki szintén amerikai retorikus, könyve egyetemi hallgatóknak készült. Érdeme az, hogy összhangba hozza a klasszikus retorikát a modern retorikákkal, sőt a retorikával érintkező olyan diszciplínákkal is, mint például a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika. Elemzéseit kiterjeszti a nem nyelvi művekre, például a filmre is.

4. Egy összefoglalás. Külföldön – elsősorban az USA-ban – több lexikon, enciklopédia és összefoglalás jelent meg a 20. sz. második felében. A magyarországi retorikakutatás sem maradhat le, ezért szerkesztettek egy *Retorikai lexikont* (Adamik Tamás főszerk. 2010. Kalligram Kiadó). Természetesen hasonlít külföldi mintáihoz, tartalmazza a retorikai és a stilisztikai fogalmakat, ismerteti az egyes nemzetek retorikáinak történetét, a mérvadó retorikusok munkásságát. Újdonsága, hogy ismerteti a nagy szónokok tevékenységét is.

5. Mai retorikáink. Az ezredforduló után kiadott könyveket sorolja fel a szerző. A klasszikusok fordítói és a lexikon munkatársai írták többségüket, tulajdonképpen hosszabb-rövidebb összefoglalások, tankönyvek.

6. A *Régi-új retorika* sorozat kötetei. A kötetek tartalmazzák a Kossuth-szónokversenyek beszédeit, kitérő elemzésekkel; az év beszédét; a retorikai

konferencián elhangzott előadásokat; valamint tanulmányokat. Az előadások és a tanulmányok a retorika felépítését követik. A kötetek a jövőben két évente jelennek meg, két konferencia és két verseny anyagával. 2019 novemberében volt a huszadik verseny.

7. Az eddig megjelent retorikai disszertációk.

Major Hajnalka 2015, *Retorika és szövegalkotás*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA).

Toma Kornélia 2018, *Mai fiatalok argumentációs kultúrája*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó – Takács Etel Pedagógiai Alapítvány (TEPA)

Újszászi Bogár László 2019, *Győzz meg és uralkodj! A meggyőzés tudományának üzleti gyakorlata*. Budapest: Kreatív Kontroll Kft.

A szótár végén *szómutató* található, mégpedig az idegen nyelvű terminusok listája, utalással a megfelelő szócikkre.

Adamikné Jászó Anna *Retorikai kisszótár* című kötete változatos és értekes olvasmány. A szerző átfogóan, a retorika kialakulásától egészen napjainkig tárgyalja a retorikai és stilisztikai kérdéseket, így szinte teljes képet nyújt a retorikai kutatások múltjáról, jelenéről, de körvonalazza a jövőt is. Habár a szótár nem fedi le teljesen a retorika és a stilisztika teljes kutatási területét, a kötet ideális olvasmány lehet mind kutatók, pedagógusok, felsőfokú tanulmányaikat folytató hallgatók és a retorika iránt érdeklődő egyéb szakemberek számára is.

